

Магдалена Скродзка

Кароліна Гансен

Юстина Олько

Міхал Білевіч¹

Варшавській Університет/ Uniwersytet Warszawski/ University of Warsaw

Двояка роля языка меншыны в історичній травмі: примір лемківскої меншыны в Польцы²

Streszczenie

Dwojaka rola języka mniejszości w traumie historycznej: przypadek mniejszości łemkowskiej w Polsce

Tragiczne wydarzenia zbiorowe mają długoterminowe konsekwencje dla dotkniętych nimi grup. Mają one wpływ nie tylko na bezpośrednie ofiary traumy, ale mogą również wpływać na kolejne pokolenia. W niniejszej analizie zbadaliśmy wpływ używania języka mniejszości na traumę historyczną. W badaniu obejmującym 237 Łemków, członków mniejszości etnicznej, która w Polsce była prześladowana, sprawdziliśmy wpływ dostępności poznawczej traumy historycznej na trzy kategorie objawów związanych z traumą: emocjonalną, behawioralną i depresyjną. Badanie wykazało, że

¹ Кoresпонденцію односячу ся до той статі можна слати на адрес: Michał Bilewicz, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa, Poland. Майль: bilewicz@psych.uw.edu.pl.

² Переклад з: Skrodzka, Magdalena, Hansen, Karolina, Olko, Justyna, Bilewicz, Michał. 2020. «The Twofold Role of a Minority Language in Historical Trauma. The Case of Lemko Minority in Poland». *Journal of Language and Social Psychology* 39, ч. 4: 551-566. <https://doi.org/10.1177/0261927X20932629>. З англiцкогo язyкa перевела Анна Масляна.

уżywanie języка mniejszości pozytywnie wpływa na dostępność poznawczą traumy, ale ogranicza też wpływ takiej dostępności na objawy związane z traumą. Opierając się na tym odkryciu, omawiamy potencjał używania języka mniejszości jako antidotum społecznego chroniącego przed negatywnymi psychologicznymi konsekwencjami traumy historycznej.

Słowa kluczowe: język mniejszości etnicznej, język łemkowski, trauma historyczna, objawy traumy, Łemkowie, antidotum społeczne

Abstract

Twofold Role of a Minority Language in Historical Trauma: The Case of Lemko Minority in Poland

Tragic collective events bring about long-term consequences for the affected groups. They not only affect the immediate victims of trauma, but can also influence subsequent generations. In the present research, we examined the effects of minority language use on historical trauma. In a study of 237 Lemko participants, members of a severely victimized ethnic minority in Poland, we tested the effects of cognitive availability of historical trauma on three categories of trauma-related symptoms: emotional, behavioral, and depressive. The study found that minority language use is positively related to cognitive availability of trauma, but it also limits the effects of such availability on trauma-related symptoms. Based on this finding, we discuss the potential of minority language use to act as a social cure protecting from the negative psychological consequences of historical trauma.

Keywords: ethnic minority language, Lemko language, historical trauma, trauma symptoms, Lemkos, social cure

Тож шануйме рідне слово
Од велика аж до мала,
Вшитко інче мы втратили,
Лем бесіда нам остала.
Русенко (2010, 118)

Досвідчений в минулым геноцид, война, примусовы міграції і масовы морды формуют психологічний добростан вельох національных і етнічных груп на цілым світі. Тоты колектывны страты, што сут в памяти потомных жертв, в гідній мірі вплиют на психічне здоровля груп,

а тіж і на їх реляції з інчыма. З прычыны примусовой асіміляції, втраты традыцыйных обшыры і языків, зніщеной матеріяльнай спадковины і жэртв канфліктів вельо такіх груп тратіт і сваю етнічну достоменніст – сутьовый охоронный фактор іх псіхічнаго добростану.

Повязаня псіхологічнай травмы з історычным гнобліньом прывело гу канцэптуалізаці історычнай травмы, запропануваной перше в однесію до жэртв Голокаусту, а пак спільнот Лякота і вельох інчых колонізаваных і гнобленых груп на цільым сьвіті (Mohatt і ін. 2014). Історычна травма, апісана як складна і перадавана з поколіня на поколіня форма пост-травматычнаго стрэсавога розстроіня, зосереджат ся на кумулятыўных наслідствах колонізаці, дыскрымінаці, історычнаго насільства і примусовой асіміляці (нп. Brave Heart-Jordan 1995; Duran, Duran 1995). Дасліджыня вказуют на серыозны псіхологічны, соцыяльны і фізычны консеквенці такіх падій і показуют, як можут они быти перадаваны з поколіня на поколіня (Sotero 2006). Прымірно, історычны травматызуваныя соспільноты страдають высокым рівньом домашняго і сексуальнаго насільства (Burnette 2016; Jones 2008); члены груп, што дозналі травмы, праявляють ніжшыі рівен псіхічнаго і фізычнаго добростану (Ball, Moselle, Moselle 2013; Bombay, Matheson, Anisman 2014; Crowshoe і ін. 2018; Pascoe, Smart Richman 2009; Wilk, Maltby, Cooke 2017).

Серыозны негатыўны консеквенці історычнай травмы выклікуют пыльную потребу дасліджати факторы, што можут агранічати «долгу тін», яком мінула колектыўна віктымізація вкрыват соспільноты. Паслідні дасліджыня так з обшыры соцыяльнай, як і клінічнай псіхологіі сугеруют, же актуальне соспільне прывязаня до меншыновай групы може служыти як охоронный щит проти вліяню історычнай травмы на псіхологічне функціонуваня. Пріносячы таке спостережыня в обшыр соцыяльнай псіхологіі языка, думаеме, же хоснуваня языка меншыны може стрымувати негатыўны консеквенці історычнай травмы для псіхічнаго здоравля. Дасліджыня, яке прывелі ДеМарні Кромер і інчы (DeMarni Cromer і ін. 2018), сугеруе натоміст, же хоснуваня языка меншыны може збільшыти заангажуваня і прывязаня до групы. Што за тым іде, частійше хоснуваня меншыноваго языка може зробіти історычную травму більше пазнавчо даступном. Тоты, што хоснуют свій рідныі язык, правдоподібно частійше бесідуют о історычных стратах свайой групы, і зато частійше думают о травматычных падіях. Тото парадоксальне вліяня языковай жыўотности (Bourhis і ін. 2019; Smith, Ehala, Giles 2018)

при переживанню історичной травми вартат глубшой аналізы. В сесым досліджыню хочеме аналізувати двояку ролю хоснуваня языка меншыны в історичній травмї, базуючы на досліджаню лемківской етнічной меншыны в Польцы, яка в минулым зазнала масовых переслідувань, вязнінь і смерти в лаграх, насильного выгнаня, асиміляціі.

Язык меншыны як фактор ризика в трансмісіі історичной травмы

Експозиция на травматичны події може спрочыняти психічны, звязаны з ведіньом ся і эмоційны проблемы. Симптомы повторной травмы являют ся і в осіб, што маюот контакт з інчыма травматизуваныма людми (нп. Canfield 2005; Daud, Skoglund, Rydelius 2005). Психологічна реакция на травму може быти передавана і вліяти на дальшы поколіня (Atkinson 2002; Brave Heart-Jordan 2003; Mohatt і ін. 2014). Кареніян і другы (Karenian і ін. 2011) подали, же особы орміяньского походжыня, котрым были представлены свідоцтва свідків геноциду Орміян (1914-1918), мали тырвожны симптомы травматичного характеру. Потомны Українців, які в роках 1932-1933 были нароком позбавлены ідла і вмерли з голоду, зголошали свій непокій і нетыпове ведіня ся звязане з іджыньом (Bezo, Maggi 2015), гірше фізычне здоровля і самопочутя в порівнянню з інчыма Українцями (Bezo, Maggi 2018) і загальні обниженный настроій. Пошырене явиско самоубийств, алькоголізму, приниманя наркотыків, страху і афектывного розстроіня ест нотуване серед корінных народів США і серед Індіян Канады (Brave Heart-Jordan 2003; Kirmayer, Brass, Tait 2000; Wiechelt і ін. 2012; Whitbeck і ін. 2009). Што найважнійше, історичной травмы, яка вліят на психічний стан соспільности, не можна поясняти лем сучасном дискримінаціей (Whitbeck і ін. 2009) – «долга тін» історичной віктимізації вліят на психічне здравля незалежно од актуального досвіду членів меншыновых груп.

Тото сугеруе, же люде міцно звязаны зо своїма віктимізуваныма соспільствами будут барже наражены на травматичны історіі своей группы. В примірі інтеграціі або асиміляціі меншыновых груп тоты, што іщы хоснуют рідный язык і сут культурово занурены в своїх соспільностях, будут мати історичну травму барже познавчо доступну як тоты, што рідко хоснуют рідный язык або уж втратили які-небуд

компетенції з ним пов'язані, і, в консеквенції, могли зменшити емоційне заангажування і зв'язки з своїм групом.

Язык меншыны як щит проти досвідчыню історичной травмы

Найновішы досліджыня в обшыри соціальной (Muldoon, Lowe 2012) і клінічной (Maercker, Horn 2013) психології зосередили ся на груповых охоронных стратегіях проти негатывным консеквенціям історичной травмы. Соціальной модель посттравматычного стрессового розстроіня (Woodhouse, Brown, Ayers 2018) приймає, же одкрыты емоції і міцнійше групове заангажування можут ограничыты негатывны консеквенції дознаной травмы. Односячы тото до обшыри языка і соціальной психології, думаєме, же хоснуваня языка меншыны може хоронити травматызуваных членів меншыны перед негатывным консеквенціям історичной травмы.

Втратом, яка часто єст консеквенціям історичной травмы, єст зменшене чысло хоснувателі меншынового языка або аж і смерт языка меншыны. Істнуют єднак явны пробы вельох травматызуваных меншыновых груп захоранити або ревіталізувати свої языкы. Примірно, од смерті послідніх хоснувателі языка в половині ХХ ст., племя Маямі прібувало ревіталізувати свій язык – маямі-іллинойс. Языкова і культурова едукація допомагає членам Маямі ліпше розуміти себе і підтримує спільноту при раджыню си з історичном травмом (Shea і ін. 2019).

Подля теорії етнолінгвістычной ідентычності (Giles, Johnson 1987), языкы сут джерелом позитывной соспільной ідентычності. Згідні з том перспектывом хоснуваня свого рідного языка може створити буфор проти непевности і загорожыням для почутя власной вартости і дати почутя контролі. З досліджынь выходит, же утриманя спадковини і єдності в групі через хоснуваня корінного языка передвидує менше припадків самоубийств серед молодежи (Hallett, Chandler, Lalonde 2007), а тіж корелує з низшым рівньом диябету (Oster і ін. 2014). Што більше, досліджыня мадырской молодежи, што жыє в Румунії, вказало, же тоты, што частійше хоснуют мадырскій язык, вказували на высшу сатисфакцію з жытя, як група з низком языковом жывотністю (Dragojevic, Gasiorek, Vincze 2018).

Язык меншыны як загрожня і щит

Невыповіджена травма єст перешкодом в выздоровліню, але часто люде можут вполни выразити свої емоції лем в своїм рідным языку. Напримір, вельох хоснуватели мянкієлі не єст в силі высловити емоцій в шведским языку – языку векшыны (Winsa 1998). Єдночасно єднак доступніст наратцій історичной травмы може потенцияльні побудити думкы о трагічных подіях і зробити іх барже познавчо доступнымы. Высока доступніст колектывной страты може мати психологічны консеквенці для тых, што народили ся вельо років по возникнію історичной травмы.

В звязку з тым, хоц хоснуваня языка меншыны може потенцияльні вязати ся з высшом познавчом доступністю історичной травмы, то може тіж хоронити перед історичном травмом, даючы почутя культурового тырваня, а тым самым допомагати людам радити си з істнуючыма симптомами колектывной травмы. Рішыли сме провїрити тоты ефекты хоснуваня языка меншыны в досліджыню історичной травмы лемківской етнічной меншыны в Польщы.

Контекст досліджыня: Травма лемківской меншыны

Лемкы од середніх віків заселяли свої традиційны землі – Лемковину. В 1947 р. в рамках акції «Вісла» польскы власти выселили Лемків на західні землі недавно одродженой польской державы. Депортация обняла близко 30 000 Лемків і лем декотрым повело ся вернути до отчизны. Подля офіційных даных, в цілій Польщы прожыват днес близко 10 000 Лемків (*Struktura narodowo-etniczna* 2015). Лемкы сут в Польщы узнаном етнічном меншыном і хоснуют свій язык – лемківскій, якій приналежыт до східной підгрупы славянських языків (Misiak 2006).

Подля Місяк (2018), найбарже домінуючыма елементами достоменности Лемків сут історична віктимізация і почутя кривды. Їх істория віктимізации зачала ся в часі I світової войны і насилила в междевоенным періоді. Лемкы противили ся польонизации в періоді II Польской Республіки (1918-1939), протягом II світової войны нацистовскы Німці масово іх арештували, депортували і посылали на мусовы роботы. Єднак в перцепції Лемків найбільшу колектывну шкоду принесла акция «Вісла»

(1947) і єй консеквенці в повоєнній комуністычній Польщы (Duć-Fajfer 2015; Misiak 2018). Втратили хыжы, землі і соспільны звязкы. Втрата землі предків была особливо нищуча з огляду на сильны звязок межде територіям Лемковины і етнічнм достоменністю і вітальністю Лемків. В повоєнній Польщы Лемкы были переслідуваны комуністычнымы властями, які урядово узнали іх за Українців і заборонили ім окремой лемківской достоменности. Што більше, были і дискримінуваны своїма новыма сусідамі (Filipiak 2013; Duć-Fajfer 2015).

Вымушене розсіяня членів групы і нашмарена асиміляція значучо зменшыли чысло осіб бесідуемых по лемківскы і ослабили междепоколіньову трансмісію языка. Єднак по 1989 р., коли то прошла трансформація од комуністычного режіму до незалежной і демократычнй польской державы, підниманы были чысленны діяня для хоронія і розвитку языка (Duć-Fajfer 2016). Лемківскій язык ест днес вчены в вельох школах як додатковий предмет, але його тырваня не ест певне з огляду на брак іммерсійных програмів, малу чысленніст і меншынову позицію Лемків в поедных середовисках, постійны тиск на асиміляцію і ограничену ролю языка як середка в соспільным авансі. Незалежні од тых проблемів, лемківскій язык фурт становит фундаментальны грунт для єдности той меншыны.

Актуальне досліджыня

Цілю того досліджыня было провїрити вплиня доступности історичнй травмы на психічне здоровля членів лемківской спільноты і ролю іх рідного языка в тій реляції. Найновша історія Лемків богата ест в трагічны події, маючы важну ролю в формуваню колектывной памяты той меншыны. Бесідуваня языком спадкобраним од предків може мати вплиня на шор психологічных реакцій на історичну травму. Лемківскій язык діе як визначник культурового тырваня і дозволят членам безпечні одкрывати травматычны минувый досвід в меншыновій групі. В звязку з тым хоснуваня лемківского языка може збільшыти познавчу доступніст історичнй травмы, але єдночасно може стримувати вплиня доступности історичнй травмы на симптомы звязаны з том травмом. Думаєме, же охоронне вплиня хоснуваня языка не може быти ограничене лем до ідентыфікації з групом. Зато сподіваме ся, же модеруюча роля

языка предків появит ся аж і в часі контролі ідентифікації зо своїом групом.

Метода

Участники

Участниками досліджыня были представники лемківской меншыны, якы прожывають так на своїх традиційных землях, як і в місцях в Польщы, де были выселены. Спосеред 246 осіб, што згодили ся на участ, 237 выполнило анкету до кінця. Даны збераны были головно через індивідуальный контакт асистентів-дослідників з участниками проекту, якы сут активныма хоснувателями лемківского языка.

Прото, же хотіли сме проаналізувати межепоколіньюый трансфер історичной травмы протиставні до непосредного досвіду травмы, рішыли сме провести досліджыня серед Лемків народжыных по 1947 р. (рік акції «Вісла»). Середній вік участников досліджыня выносит 42,56 ($SD = 16,04$), а 55% анкетуваных то жены. Як язык анкеты мож было выбрати лемківській або польській. Лем 24% беручых участ в досліджыню выбрало язык меншыны.

Процедура і середкы

По тым як анкетуваны згодили ся на участ в досліджыню, были прошены подати демографічны даны, в тым плоть, рік народжыня і етнічну принадлежніст. Хоснуваня языка меншыны оцінено звіданьом «В якых ситуациях хоснуете польській, а в якых лемківській язык?». Участники вказали свої одповіді в однесію до 12 сценаріив (нп. з сусідами), хоснуючы скалю од 1 = *лем по польскы* до 7 = *лем по лемківскы* (Кронбахова $\alpha = ,86$). При помочы двох звідань, што мали скалю од 1 до 5, міряли сме тіж рівен знаня языка меншыны серед участников («Бесідую по лемківскы...» од 1 = *барз слабо* до 5 = *барз добрі*; «Як бесідую по лемківскы, ест тото...» од 1 = *барз трудне* до 5 = *барз легкє*)³.

³ На основі Квестіонария Субъективной Жывотности (Bourhis, Giles, Rosenthal 1981) зміряли сме тіж постерігану силу в групі. Аналіза модерации з силом в групі в однесію до звязку меже доступнію історичной травмы а симптомами історичной травмы (в цілості і окремо як три підскалі) не была статистычні значуча.

Хоснуючы Скалю Історичных Втрат, яку сме достосували до історично-культурового контексту польских Лемків (Whitbeck і ін. 2004), оцінили сме познавчу доступність історичной травмы. Доданы бы еден культурово специфічний элемент і ціла достосувана скаля рахувала разом 13 элементів ($\alpha = ,93$). Участникам дано звіданя, як часто думают о колективных стратах спречыненых акцией «Вісла», і реагували на такы элементы, як втрата земель або люди, хоснуючы скалю од 0 = *ніколи*, 1 = *раз на рік або лем як є специяльна нагода*, 2 = *раз в місяци*, 3 = *раз в тыжни*, 4 = *штоденно*, 5 = *пару разів на ден*.

До оціны актуальных симптомів звязаных з історичном травмом схоснували сме польско-лемківску адаптацию Скалі Симптомів Звязаных з Історичном Втратом ($\alpha = ,85$; Whitbeck і ін. 2004). Сеса скаля мае элементы, што міряют емоційне і звязане з поведіньом терпліня, што непосредньо односит ся до історичных втрат (нп. звіданя о того, як ся чуют анкетуваны, коли думают о кривдах, яких досвідчыли Лемкы в свой історії). Зас, жебы скаля была культурово актуальна, по консультаці з лемківскыма экспертамі і членами групы, достосували сме оригінальны элементы до лемківской ментальности, емоційности і історичного контексту. Участники досліджыня вказували свої одповіді на скали од 0 = *ніколи* до 4 = *все*. На основі дослідничой факторовой аналізы (аналіза основных компонентів з ротациём максималізуючом варіанцію) вызначено три підскалі симптомів: симптомы звязаны з поведіньом ($\alpha = ,71$; здає ся мі, же тото, што ся діяло в минулым, може ся повторити; чую ся некомфортово серед інчых народів; уникам місц або люди, якы могли бы прикликати во мі думкы о кривдах і тым, што втратили Лемкы; родит ся во мі страх о інтенціи других народів взглядом Лемків), емоційны симптомы ($\alpha = ,82$; чую: зліст, безсильність, смуток, непокій або знервуваня) і депресийны ($\alpha = ,65$; чую ганьбу; не можу спати; не можу ся на ничым зосередити; чую ся выізолювана/ выізолюваный або здистансувана/ здистансуваный)⁴. Міряли сме тіж ідентыфікацию беручых участ в досліджыню з іх меншыновом групом при помочы скалі соспільной ідентычности Камерона (Cameron 2004), што складат ся з 12 элементів. Сеса скаля выріжнят три аспекты груповой ідентычности: центральність, звязкы і афект.

⁴ Зато же тота аналіза была частю великого досліджыня лемківской меншыны і схоснувано обшырний квестіонарий, то даны были і інчы звіданя. Жебы отримати детальны інформациі на тему інчых досліджаных проблемів, контактуйте ся з вызначеным автором статі.

На кінці анкети находили ся подякування для беручых участ в досліджыню, як подарок запропонувано лемківській словник, што был в посліднім часі выданы, заохочувано і лишати коментарі.

Аналізы

Описовы статистыкы

Участники досліджыня декларували, же частійше хоснуют лемківській як польській язык з членами родины (з родичами: $M = 5,80$, $SD = 1,71$, з дідом і бабом: $M = 6,28$, $SD = 1,38$; на скали 1-7) і в місцях культу ($M = 5,64$, $SD = 1,79$). Середньо еднак в 12 ситуацях, што были представлены анкетуваным, хоснували они кус більше польській як лемківській язык ($M = 3,48$, $SD = 1,00$, середній пункт скалі был 4).

Як іде о скалю доступности історичных травм, беручы участ в досліджыню найчастійше думали над зменшыньом ся чысла Лемків в результаті полонізації або українізації групы. Близко 40% Лемків думало о тым зменшаню раз в тыжни або частійше ($M = 2,03$, $SD = 1,36$; в скали 0-5). Інчы часты думкы то втрата доробку жытя ($M = 1,83$, $SD = 1,19$) і втрата земель ($M = 1,85$, $SD = 1,07$). Середньо участники думали о вшыткых 13 видах страт каждого місяця ($M = 1,44$, $SD = 0,89$).

Найчастійшый симптом травмы был повязаны з эмоціям смутку ($M = 2,38$, $SD = 1,06$; в скали 0-4). Середньо думкы о історичній травмі рідко были звязаны з депресійныма ($M = 0,45$, $SD = 0,54$) ци з повязаныма з поведіньом симптомами ($M = 0,69$, $SD = 0,68$), а часом з эмоційныма симптомами ($M = 1,68$, $SD = ,94$).

Кореляциі

Аналіза кореляций была схоснувана, жебы дослідити звязок медже познавчом доступністю історичной травмы, хоснуваньом языка меншыны, самооціном справности в бесідуваню в языку меншыны, симптомами історичной травмы (окремо 3 підскалі, а тіж скаля як ціліст), ідентичністю і демографічныма даныма (см. Таблица 1). По перше, доступніст історичной травмы позитывні корелює з хоснуваньом языка меншыны і симптомами травмы (з цілом скальом і вшыткыма трьома підскалями). Частійше хоснуваня лемківского языка звязане ест з більшом доступністю і симптомами історичной травмы. По друге – ни середкы історич-

ной травми, ни хоснуваня і знаня бесідувати в языку меншыны не были звязаны з віком або плотю участников дослїджня.

	ДІТ	Хоснуваня языка меншыны	Знаня бесідувати	СІТ	Симптомы звязаны з ведіньом ся	Емоційны симптомы	Депресійны симптомы	Ідентычність	Вік
Хоснуваня языка меншыны	,31***								
Знаня бесідувати	,24***	,50***							
СІТ	,63***	,26***	,12						
Симптомы звязаны з ведіньом ся	,60***	,22***	,08	,82***					
Емоційны симптомы	,56***	,22***	,15*	,87***	,53***				
Депресійны симптомы	,46***	,18**	,08	,75***	,53***	,48***			
Ідентычність	,28***	,33***	,45***	,26***	,19**	,31***	,13*		
Вік	-,03	,01	-,04	,02	0,01	-,01	,08	-,11	
Плот	,12	-,01	-,01	,07	,06	,06	,10	-,04	,13*

Увага: * $p < ,05$, ** $p < ,01$, *** $p < ,001$. ДІТ – Доступність історичной травми, СІТ – Симптомы історичной травми.

Влияня хоснування языка меншыны

Маючы як основу позитывну кореляцию хоснування языка меншыны з доступністю і симптомами історичной травмы, хотіли сме оцінити, ці высшый рівен симптомів травмы серед часто хоснуючых лемківскій язык можна пояснити лем тым, же такы хоснувателі выказуют высшу познавчу доступніст травмы або ці існуют конкретны ефекты хоснування языка меншыны поза частійшыма думкамі о історичній травмі. Жебы тото провірити, провели сме аналізу медияций, хоснуючы Модель 4 в макросі SPSS PROCESS (Hayes 2013) з 95% інтервалом довіря (CIs). В модели тым хоснування лемківского языка принимано як незалежну змінну, травматичны симптомы як залежну змінну, а доступніст травмы як медиятор. Коли контролюеме доступніст історичной травмы, влияня хоснування лемківского языка на симптомы історичной травмы сходит до незначучого рівня близкого нуля, $b = 0,04$, стандартовый блуд (SE) = 0,03, $p = ,20$, 95% CI [-0,02, 0,11]. Тот же модель аналізу медияції обсервувано в реляції медже хоснуваньом языка меншыны а эмоційныма, депресійныма і звязаныма з поведіньом симптомами історичной травмы. Коли до моделю введено доступніст історичной травмы як медиятора, хоснування лемківского языка перестало быти уж значучым предиктором симптомів історичной травмы, эмоційны: $b = 0,05$, $SE = 0,05$, $p = ,33$, 95% CI [-0,05, 0,16]; депресійны: $b = 0,02$, $SE = 0,03$, $p = ,57$, 95% CI [-0,05, 0,09]; звязаны з поведіньом: $b = 0,02$, $SE = 0,04$, $p = ,61$, 95% CI [-0,06, 0,10]. Аналізы вказуют, же як ся возьме до увагы доступніст історичной травмы, язык меншыны перестає быти фактором передвидуючым симптомы травмы.

Ефекты інтракції

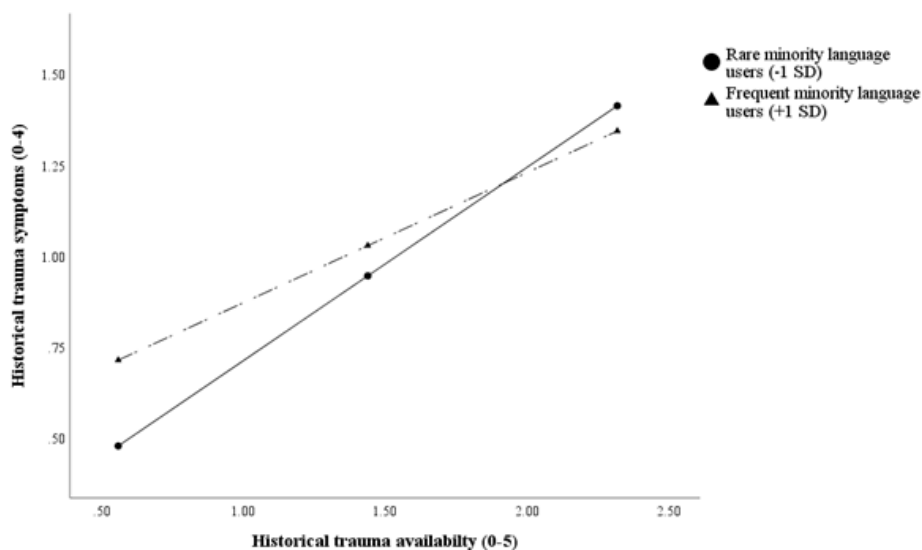
Жебы провірити нашу гіпотезу, же хоснування языка меншыны стримує влияня познавчой доступности історичной травмы на актуальны симптомы, провели сме аналізу модерації. Схоснували сме Модель 1 в макросі SPSS PROCESS (Hayes 2013) зо справністю в бесідуваню в языку меншыны як коваріантом.

Загальна скаля симптомів історичной травмы была позитывні звязана з доступністю історичной травмы, $b = 0,79$, $SE = 0,12$, $p < ,001$, 95% CI [0,55, 1,03]. Залежніст тота была окрислена влияньом модерації хоснування языка меншыны, $b = 0,21$, $SE = 0,06$, $p = ,002$, 95% CI [0,09, 0,33] (см. Рысунок 1). Ефект інтракції становил 2,6% загальної дисперсії

симптомів історичної травми, $F(1, 228) = 10,36$, $p = ,002$. Інтерація була досліджана завдяки схоснуваню техніки Джонсона-Неймана. Вказало ся, же звязок межде частотом думок о історичній травмі а симптомами історичної травми был значучый для 6,47 вартости хоснуваня языка меншыны, што означат, же 99,57% обшыри вартости модератора было значучых. Як видно на Рисунку 1, злагоджыня симптомів здае ся быти особливо видне серед тых, што часто хоснуют язык меншыны. Справніст в бесідуваню в языке меншыны, взята до увагы як коваріант, не была значучым предиктором історичної травми, $b = -0,08$, $SE = 0,05$, $p = ,08$, 95% $CI [-0,17, 0,01]$.

Рисунок 1

Влияня доступности історичной травмы на загалны симптомы історичной травмы на ріжных рівнях хоснуваня языка меншыны

Тот сам модель явил ся в двох підскалях симптомів історичної травми. Познавча доступніст травмы была позитивно звязана з симптомами історичної травми, што ся односят до ведіня ся, $b = 0,99$, $SE = 0,14$, $p < ,001$, 95% $CI [0,72, 1,26]$. Частота бесідуваня в языке меншыны модерувала тоту залежніст, $b = 0,26$, $SE = 0,07$, $p < ,001$, 95% $CI [0,13, 0,40]$. Ефект інтерації становил 4,3% загалной дисперсії звязаных з веді-

ньом ся симптомів історичної травми, $F(1, 228) = 16,47, p < ,001$. Справність в бесідуваню в языку меншыны, взята до увагы в аналізі як коваріант, была важным предиктором симптомів історичної травми, $b = -0,11, SE = 0,05, p = ,04, 95\% CI [-0,21, -0,08]$. Звязок медже думками о історичній травмі і симптомами систематычні ся зменшал на найвысшых рівнях хоснуваня языка меншыны.

Частота думок о історичній травмі была тіж позитывні повязана з емоційныма симптомами історичної травми, $b = 0,99, SE = 0,20, p < ,001, 95\% CI [0,59, 1,39]$. Што більше, модеруюче влияня хоснуваня языка меншыны на тоту залежність было значуче, $b = 0,22, SE = 0,10, p = ,03, 95\% CI [0,02, 0,42]$. Ефект інтерації одповідал за 1,45% загальної дисперсії емоційных симптомів історичної травми, $F(1, 230) = 4,87, p = ,03$. Справність в бесідуваню в языку меншыны, што была зарахувана до аналізы як коваріант, не была значучым предиктором історичної травми, $b = -0,03, SE = 0,08, p = ,73, 95\% CI [-0,17, 0,12]$. Тіж і в тым примірі звязок медже думками о історичній травмі а емоційныма симптомами травми систематычні ся зменшал при найчастійшым хоснуваню языка меншыны.

Аналогічну позитывну залежність однотувано медже доступністю історичної травми а депресийныма симптомами, $b = 0,33, SE = 0,13, p = ,013, 95\% CI [0,08, 0,58]$, але без значучого влияня модерації хоснуваня языка меншыны, $b = 0,05, SE = 0,06, p = ,41, 95\% CI [-0,07, 0,18]$. Тіж самооціна справности в бесідуваню в языку меншыны, взята до увагы в аналізі ях коваріант, не была важным предиктором історичної травми, $b = -0,04, SE = 0,05, p = ,41, 95\% CI [-0,13, 0,05]$.

Беручы до увагы скорійшы досліджыня, хотіли сме дослідити можливе влияня груповой достоменности на звязок медже доступністю історичної травми а симптомами історичної травми. Схоснували сме Модель 1 в макросі SPSS PROCESS (Hayes 2013) з 95% інтервалами довіря. Аналіза модерації вказала, же лем підскаля афекту достоменности модерувала влияня доступности травми на загальны симптомы історичної травми, $b = 0,19, SE = 0,09, p = ,04, 95\% CI [0,01, 0,36]$ і емоційны симптомы, $b = 0,35, SE = 0,11, p < ,001, 95\% CI [0,06, 0,64]$.

Дальше, хоснуючы Модель 2, аналізували сме, ци хоснуваня языка меншыны вказуе на модеруюче влияня поза ідентыфікаціом (підскаля афекту), коли были они взяты до увагы паралельно. Аналіза вказала, же хоснуваня лемківського языка значучо модерувало, $b = 0,20, SE = 0,06,$

$p < ,01$, 95% CI [0,08, 0,33], вплив доступності історичної травми на симптоми історичної травми, незалежні од рівня ідентифікації з групом, $b = 0,10$, $SE = 0,10$, $p = ,34$, 95% CI [-0,10, 0,29]. З причини результатів той аналізи, рішили сме не додавати ідентифікації з групом в других аналізах.

Підсумувуючы, аналізи вказали, же высша познавча доступніст історичної травми выкликала більше симптомів травми в звязаній з поведіньом, емоційній і депресийній обшырях. Тото вплив было стримуване учасниками досліджыня через хоснуваня рідного языка, а модерація тота была очевидна в примірі звязаных з поведіньом і емоційных симптомів історичної травми.

Дискусия

Сесе досліджыня проведене серед історичні травматызуваной лемківской етнічной меншыны в Польцы вказало, же познавча доступніст історичных втрат звязана ест з негатывными психологічными консеквенциями на трьох рівнях: звязаным з поведіньом (охота унукнути припоминаня о чымси, што звязане з травмом, брак довіря до чужых груп ітп.), емоційным (страх, зліст ітп.) і депресийным. Аналізи тоты потверджают чысленно зголошаны през членів лемківской спільноты психічны шкоды і біль. Як сме підозривали, частійше хоснуваня языка меншыны вязало ся з высшом познавчом доступністю історичної травми. Окрем збільшеной доступности історичної травми, хоснуваня языка меншыны не влинуло безпосередньо на ниякій з травматычных симптомів. Што важнійше, были сме в силі вказати, же негатывне вплив доступности історичної травми на травматычны симптоми проявляло ся сильнійше серед осіб позбавленых языка своей етнічной меншыны. Серед активных хоснуватели рідного языка познавча доступніст історичної травми не довела до погіршыня психічного стану здравля. Зато, здає ся, язык меншыны може быти буфором проти звязаным з поведіньом і емоційным симптомам історичної травми.

Роля хоснуваня языка меншыны ест двояка. З одной страны, обсерували сме, же тоты, што часто хоснуют язык меншыны, мают высший рівен доступности історичної травми. Можливе, же повязане ест тото з тым, же – хоснуючы язык спадкобранный од предків – частійше стріча-

ют ся з історичныма наратыямі о віктимізаці іх меншыновых груп. З другой страны – язык меншыны здае ся діяти як охоронны щит, може зменшати вліяня доступности історичной травмы на травматычныя симптомы. Скоршы досліджыня зосереджыны на ефектах «саспільнаго антыдота» показуюць, же сильне заангажуваня етнічнай групы може весты до посттравматычнаго росту (в місце посттравматычнаго стресу, Muldoon, Lowe 2012) і же ефекты тоты сут абсервуваны голownie серед таких членів групы, предкы котрых безпосередньо не досвідчыли опресій (Wohl, van Bavel 2011). Групове заангажуваня і спосібніст одкрыты свою травму можут днес стримуваня негатывныя познавчыя процеси і симптомы звязаны з травмом (Woodhouse, Brown, Ayers 2018).

Нашы досліджыня пошырюють тоты высновкы на обшыр языка і сацыяльнай псіхологіі. Серед меншыновых груп, які прожывають в єдным середовіску з векшыном од дэсятків років, выріжняючы элемент культуры меншыны може быти охоронным фактаром в історичній травмі. В лемківській групі хоснуваня языка спадкобранаго од предкыў може быти щитом проты симптомам історичной травмы. На аснове актуальных досліджынь не можеме просто окрысліты, які канкретны аспекты хоснуваня языка адпавідають за стримуваня травматычных симптомів. Базуючы на існуючій літэратурі на тэму ефектыв саспільнаго антыдота і мадэлю саспільнаго посттравматычнаго стрэсавога разстроіня (Woodhouse, Brown, Ayers 2018) і на нашых якісных тэренавых досліджынях в ріжных меншыновых саспільнастах, можеме єднак пэдзрываць, же знаня і охота бесідуваты в меншыновым языку дають можніст ліпше выражаты і діліты ся травматычныма досвідчынямы, отрыматы саспільну пэдтрымку і маты сильнішый звязок з інчыма членамы групы, быты актывным членом групы і досвідчаты почутя культуровога тырваня і емоційнаго прывязаня до тэрыторыі предкыў. Вшыткы тоты фактары мають сутьове значыня для посттравматычнаго росту і для аграічыня негатывных кансеквенціяў історичной травмы для псіхічнаго здравля.

Трэба зазначыты, же в досліджыню лемківскай саспільнасты спостереглы сме, же хоснуваня іх ріднаго языка і доступніст історичной травмы не былы звязаны з віком хоснувателы. Сугэруе тото, же в тій меншыновій групі язык може быти прыніманый як фактар тырваня спільнасты (Hallett, Chandler, Lalonde 2007) і можлівый вызначнік групавога заангажуваня. Єднак його ролы не мож зводіты до самай ідэнтывфікаці в групі.

Модеруюче впливання бесідування в языку меншыны обсервувано в примірі звязаных з історичном травмом симптомів односячых ся до поведіння і емоцій. Шкодливое впливання історичной травмы на звязаны з таким травмом симптомы односячы ся до поведіння і емоцій, може загорозити не лем інтэрперсональному і індывідуальному фунгуваню меншыновых груп, але – што важнійше – іх реляціям в групі і соспільному функціонуваню.

Брак модеруючого впливання хоснування лемківского языка і історичной травмы на депрессию в презентуваным дослїджыню може быти звязаный з конструкціом Скалі Симптомів Звязаных з Історичном Втрамом. Участників дослїджыня звїдувано о іх одчуття звязаны з познаньом односячым ся до історичной травмы. Може быти тяжко приписати симптомы депрессіі участников, такы як брак сну, до познавчой доступности історичной травмы. Понтенціяльні може то быти спрычынене вельома інчыма фактарами, што не сут звязаны з історичном травмом, такыма як досвідом дискримінаціі ці праблемамі в штоденным жыттю. Было то в каждом разі єдине незначуче впливання інтэракціі в тым дослїджыню – для вшыткых інчых отримали сме значуче впливання, в яком язык меншыны буфорував негатывне впливання доступности історичной травмы.

Сесы аналізы сут тіж важны для языковой і едукаціейной політыкы в однесію до травматызуваных етнічных меншын. Можна сподівати ся, же барже ефектывна підтрымка для хоснування языка спадкобранаго од предків, його передаваня і ревіталізаціі принесут позытывны результаты для психологічного функціонування меншыновых спільнот, што мусят міряти ся зо споминами о гнобліню, насильстві і історичных втратах.

Подякуваня

Дякуеме лемківскым экспертам – Олені Дуць-Файфер, Анні Масляній і Наталіі Малецкій-Новак за іх увагы і рекомендаціі, што ся односили до конструкціі нарядя хоснуваного в дослїджыню. Сме вдячны і Анні Масляній, Марці Ватраль і Моніці Тылявскій за тото, же провели анекты з лемківскыма участниками в лемківскым языку. Дякуеме і вшыткым Лемкам, які чысленно згодили ся на участ в дослїджыню.

Деклярація конфлікту інтересів

Автори не декларували ніяких потенціальних конфліктів інтересів в однесіню до дослідження, авторства і/або публікації той статі.

Фінансування

Автори вказали отримання слідуєчої фінансової підпори на дослідження, авторство і/або публікацію той статі. Стаття возникла в рамках проекту: «Языковий антидот: языкова животність як нарядя будувания психічного добростану, здравля та постійного розвитку» реалізуваного в рамках Програму Team Фонду для Польской Науки і спілфінансуваного Європейском Унієм в рамках Європейского Фонду Регіонального Розвитку.

Бібліографія

Русенко, Іван. 2010. *Русенко – выбране*. Ред. Петро Трохановській. Крениця–Лігниця: Стоваришыня Лемків.

Atkinson, Judy. 2002. *Trauma Trails, Recreating Song Lines. The Transgenerational Effects of Trauma in Indigenous Australia*. North Melbourne, VIC: Spinifex Press.

Ball, Jessica, Moselle, Ken, Moselle, Sarah. 2013. *Contributions of Culture and Language in Aboriginal Head Start in Urban and Northern Communities to Children's Health Outcomes. A Review of Theory and Research*. Ottawa: Public Health Agency of Canada. Доступ: 13.11.2020. <http://www.ecdip.org/docs/pdf/Language,%20Culture%20&%20Child%20Health%20Theory%20&%20Research%20Ball,%20Moselle,%20Moselle.pdf>.

Bezo, Brent, Maggi, Stefania. 2015. «Living in „Survival Mode”: Intergenerational Transmission of Trauma from the Holodomor Genocide of 1932-1933 in Ukraine». *Social Science and Medicine* 134, червец: 87-94. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.04.009>.

Bezo, Brent, Maggi, Stefania. 2018. «Intergenerational Perceptions of Mass Trauma's Impact on Physical Health and Well-being». *Psychological Trauma. Theory, Research, Practice and Policy* 10, ч. 1: 87-94. <https://doi.org/10.1037/tra0000284>.

Bombay, Amy, Matheson, Kimberly, Anisman, Hymie. 2014. «The Intergenerational Effects of Indian Residential Schools. Implications for the Concept of Historical Trauma». *Transcultural Psychiatry* 51, ч. 3: 320-338. <https://doi.org/10.1177/1363461513503380>.

Bourhis, Richard Y., Giles, Howard, Rosenthal, Doreen. 1981. «Notes on the Construction of a „Subjective Vitality Questionnaire” for Ethnolinguistic Groups». *Journal of*

- Multilingual and Multicultural Development* 2, ч. 2: 145-155. <https://doi.org/10.1080/01434632.1981.9994047>.
- Bourhis, Richard Y., Sachdev, Itesh, Ehala, Martin, Giles, Howard. 2019. «Assessing 40 Years of Group Vitality Research and Future Directions». *Journal of Language and Social Psychology* 38, ч. 4: 409-422. <https://doi.org/10.1177/0261927X19868974>.
- Brave Heart-Jordan, Maria, Yellow Horse. 1995. «The Return to the Sacred Path. Healing from Historical Trauma and Historical Unresolved Grief among the Lakota», докторска дисертација, Smith College, Northampton, MA.
- Brave Heart-Jordan, Maria, Yellow Horse. 2003. «The Historical Trauma Response among Natives and its Relationship with Substance Abuse. A Lakota Illustration». *Journal of Psychoactive Drugs* 35, ч. 1: 7-13. <https://doi.org/10.1080/02791072.2003.10399988>.
- Burnette, Catherine E. 2016. «Historical Oppression and Indigenous Families. Uncovering Potential Risk Factors for Indigenous Families Touched by Violence». *Family Relations* 65, ч. 2: 354-368. <https://doi.org/10.1111/fare.12191>.
- Cameron, James E. 2004. «A Three-Factor Model of Social Identity». *Self and Identity* 3, ч. 3: 239-262. <https://doi.org/10.1080/13576500444000047>.
- Canfield, Julie. 2005. «Secondary Traumatization, Burnout, and Vicarious Traumatization. A Review of the Literature as it Relates to Therapists who Treat Trauma». *Smith College Studies in Social Work* 75, ч. 2: 81-101. https://doi.org/10.1300/J497v75n02_06.
- Crowshoe, Lynden, Dannenbaum, David, Green, Michael, Henderson, Rita, Naqshbandi Hayward, Mariam, Toth, Ellen. 2018. «Type 2 Diabetes and Indigenous Peoples». *Canadian Journal of Diabetes* 42, додаток 1: 296-306. <https://doi.org/10.1016/j.jcjd.2017.10.022>.
- Daud, Atia, Skoglund, Erling, Rydelius, Per-Anders. 2005. «Children in Families of Torture Victims. Transgenerational Transmission of Parents' Traumatic Experiences to Their Children». *International Journal of Social Welfare* 14, ч. 1: 23-32. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00336.x>.
- DeMarni Cromer, Lisa, Gray, Mary E., Vasquez, Ludivina, Freyd, Jennifer J. 2018. «The Relationship of Acculturation to Historical Loss Awareness, Institutional Betrayal, and the Intergenerational Transmission of Trauma in the American Indian Experience». *Journal of Cross-Cultural Psychology* 49, ч. 1: 99-114. <https://doi.org/10.1177/0022022117738749>.
- Dragojevic, Marko, Gasiorek, Jessica, Vincze, László. 2018. «Vitality, Language Use, and Life Satisfaction. A Study of Bilingual Hungarian Adolescents Living in Romania». *Journal of Language and Social Psychology* 37, ч. 4: 431-450. <https://doi.org/10.1177/0261927X17729437>.
- Duč-Fajfer, Olena. 2015. «Die schwierige Ethnogenese der lemksischen Gemeinschaft in Polen». B: *Aleksander Brückner revisited. Debatten um Polen und Polentum in Geschichte und Gegenwart*. Ред. Yvonne Kleinmann, Achim Rabus, 168-196. Göttingen: Wallstein Verlag.

- Duć-Fajfer, Ołena. 2016. «Literatura a proces rozwoju i rewitalizacja tożsamości językowej na przykładzie literatury łemkowskiej». B: *Integral Strategies for Language Revitalization*. Red. Justyna Olko, Tomasz Wicherkiewicz, Robert Borges, 175-200. Warszawa: Wydział «Artes Liberales», Uniwersytet Warszawski.
- Duran, Eduardo, Duran, Bonnie. 1995. *Native American Postcolonial Psychology*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Filipiak, Leszek. 2013. *Społeczno-polityczna sytuacja Łemków w III RP*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Giles, Howard, Johnson, Patricia. 1987. «Ethnolinguistic Identity Theory. A Social Psychological Approach to Language Maintenance». *International Journal of the Sociology of Language* 68, ч. 1: 69-99.
- Hallett, Darcy, Chandler, Michael J., Lalonde, Christopher E. 2007. «Aboriginal Language Knowledge and Youth Suicide». *Cognitive Development* 22, ч. 3: 392-399. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2007.02.001>.
- Hayes, Andrew F. 2013. *Methodology in the Social Sciences. Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis. A Regression-based Approach*. New York, NY: Guilford Press.
- Jones, Loring. 2008. «The Distinctive Characteristics and Needs of Domestic Violence Victims in a Native American Community». *Journal of Family Violence* 23, ч. 2: 113-118. <https://doi.org/10.1007/s10896-007-9132-9>.
- Karenian, Hatsantour, Livaditis, Miltos, Karenian, Sirpouhi, Zafriadis, Kyriakos, Bochtsou, Valentini, Xenitidis, Kiriakos. 2011. «Collective Trauma Transmission and Traumatic Reactions among Descendants of Armenian Refugees». *International Journal of Social Psychiatry* 57, ч. 4: 327-337. <https://doi.org/10.1177/0020764009354840>.
- Kirmayer, Laurence J., Brass, Gregory M., Tait, Caroline L. 2000. «The Mental Health of Aboriginal Peoples. Transformations of Identity and Community». *Canadian Journal of Psychiatry* 45, ч. 7: 607-616. <https://doi.org/10.1177/070674370004500702>.
- Maercker, Andreas, Horn, Andrea. 2013. «A Socio-interpersonal Perspective on PTSD. The Case for Environments and Interpersonal Processes». *Clinical Psychology and Psychotherapy* 20, ч. 6: 465-481. <https://doi.org/10.1002/cpp.1805>.
- Misiak, Małgorzata. 2006. *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Misiak, Małgorzata. 2018. *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym*. Wrocław: Wydawnictwo «Profil».
- Mohatt, Nathaniel Vincent, Thompson, Azure B., Thai, Nghi D., Kraemer Tebes, Jacob. 2014. «Historical Trauma as Public Narrative. A Conceptual Review of how History Impacts Present-day Health». *Social Science and Medicine* 106, квітень: 128-136. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.01.043>.

- Muldoon, Orla T., Lowe, Robert D. 2012. «Social Identity, Groups, and Post-traumatic Stress Disorder». *Political Psychology* 33, ч. 2: 259-273. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00874.x>.
- Oster, Richard T., Grier, Angela, Lightning, Rick, Mayan, Maria J., Toth, Ellen L. 2014. «Cultural Continuity, Traditional Indigenous Language, and Diabetes in Alberta First Nations. A Mixed Methods Study». *International Journal for Equity in Health* 13, ч. 1: 92-103. <https://doi.org/10.1186/s12939-014-0092-4>.
- Pascoe, Elizabeth A., Smart Richman, Laura. 2009. «Perceived Discrimination and Health. A Meta-analytic Review». *Psychological Bulletin* 135, ч. 4: 531-554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>.
- Shea, Haley, Mosley-Howard, Susan G., Baldwin, Daryl, Ironstrack, George, Rousmaniere, Kate, Schroer, Joseph E. 2019. «Cultural Revitalization as a Restorative Process to Combat Racial and Cultural Trauma and Promote Living Well». *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology* 25, ч. 4: 553-565. <https://doi.org/10.1037/cdp0000250>.
- Smith, Benjamin, Ehala, Martin, Giles, Howard. 2018. «Vitality Theory». В: *The Oxford Encyclopedia of Intergroup Communication*, т. 2. Ред. Howard Giles, Jake Harwood, 485-500. New York, NY: Oxford University Press.
- Sotero, Michelle. 2006. «A Conceptual Model of Historical Trauma. Implications for Public Health Practice and Research». *Journal of Health Disparities Research and Practice* 1, ч. 1: 93-108. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1350062.
- Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011.* 2015. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Доступ: 13.11.2020. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf.
- Wiechelt, Shelly A., Gryczynski, Jan, Johnson, Jeannette L., Caldwell, Diana. 2012. «Historical Trauma among Urban American Indians. Impact on Substance Abuse and Family Cohesion». *Journal of Loss and Trauma* 17, ч. 4: 319-336. <http://doi.org/10.1080/15325024.2011.616837>.
- Wilk, Piotr, Maltby, Alana, Cooke, Martin. 2017. «Residential Schools and the Effects on Indigenous Health and Well-being in Canada. A Scoping Review». *Public Health Reviews* 38, ч. 1: 8-30. <http://doi.org/10.1186/s40985-017-0055-6>.
- Winsa, Birger. 1998. *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and Revival of a Minority Language in Sweden = Occasional Paper*, ч. 17. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.
- Whitbeck, Les B., Adams, Gary W., Hoyt, Dan R., Chen, Xiaojin. 2004. «Conceptualizing and Measuring Historical Trauma among American Indian People». *American Journal of Community Psychology* 33, ч. 3-4: 119-130. <http://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000027000.77357.31>.

- Whitbeck, Les B., Walls, Melissa L., Johnson, Kurt D., Morrisseau, Allan D., McDougall, Cindy M. 2009. «Depressed Affect and Historical Loss among North American Indigenous Adolescents». *American Indian and Alaska Native Mental Health Research* 16, ч. 3: 16-41. <https://doi.org/10.5820/aian.1603.2009.16>.
- Wohl, Michael J., Bavel, Jay J. van. 2011. «Is Identifying with a Historically Victimized Group Good or Bad for Your Health? Transgenerational Post-traumatic Stress and Collective Victimization». *European Journal of Social Psychology* 41, ч. 7: 818-824. <http://doi.org/10.1002/ejsp.844>.
- Woodhouse, Sarah, Brown, Rupert, Ayers, Susan. 2018. «A Social Model of Posttraumatic Stress Disorder. Interpersonal Trauma, Attachment, Group Identification, Disclosure, Social Acknowledgement, and Negative Cognitions». *Journal of Theoretical Social Psychology* 2, ч. 2: 35-48. <http://doi.org/10.1002/jts5.17>.